

نقوش ساسانی در فارس

نقش رجب

در سه کیلومتری شمال تخت جمشید جانب راست جاده شوسه که بسوی اصفهان می‌رود عقب رفتگی در کوهستان دیده می‌شود که در آن نقوشی از اردشیر بابکان و شاپور اول بجاری کرده‌اند. این محل بنقش رجب موسوم است این نام را ساکنان اطراف روی آن گذارده‌اند.

مرحوم فرصت الدوله در کتاب آثار عجم نوشته است که آنرا نقش قهرمان هم می‌خوانند. آثار نقش رجب شامل سه نقش برجسته است. روبرو نقش برجسته اردشیر بابکان را نشان می‌دهد که شعار سلطنت را از مظهر اهورا مزدا می‌گیرد. در وسط آنها نقش دو طفل دیده می‌شود که یکی ظاهراً ولیعهد و دیگری حامل گرز شهریاری است.

پشت سر اهورا مزدا نقش دو بانو در حال احترام نموده شده پشت سر اردشیر خواجه-سرای می‌گس پران بدست دارد و شخصیتی عالمقدر بحال کرنش ایستاده است. کمی عقب‌تر خارج از هشت نقش مزبور تصویر کرتیر موبد معروف و مقتدر شاهنشاهان اول ساسانی بحال احترام بانبشته مفصل پهلوی بنظر می‌رسد. نبشته پهلوی آسیب دیده‌ای هم در نزدیک نقش اردشیر نقر نموده‌اند که مضمون ترجمه قسمت خوانای آن جمله زیر است:

«آئین زرتشت از بین رفته بود و من که شاهنشاهم آنرا از نو برقرار کردم»

دو نقش برجسته دیگر تصویر شاپور اول فرزند اردشیر بابکان را مینماید نقش جانب راست مظهر اهورا مزدا را سوار براسب نشان می‌دهد که شعار شهریاری را به شاپور که سوار براسب است می‌بخشد (ش ۱۴۶). در نقش جانب چپ شاپور سوار براسب است و نه نفر

از بزرگان کشور پشت سر وی ایستاده اند و علامت خاندانهای بزرگ و اسپهبدان بر کلاههای چند نفرشان دیده میشود آثار نقش رجب در تاریخ ۲۴ شهریور ۱۳۱۰ ذیل شماره ۲۲ فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است .

نقش رستم

چون از راه فرعی محاذی نقش رجب بسمت جلگه پیش رویم و از رودخانه پلوار بگذریم پس از پیچ و خمهای چندی راه مزبور بسمت شمال غربی و بجانب انتهای کوهستان حاجی آباد پیش میرود و بمسافت چهار کیلومتر بآن کوهستان میرسد . در این مکان آثار تاریخی بسیار مهمی از عهد ایلام و شاهنشاهان هخامنشی و ساسانی وجود دارد و بمناسبت بلندی و شگرفی آثار نقوش آن بنام نقش رستم خوانده میشود .

هنگامیکه بمحوطه نقش رستم میرسیم نقوش برجسته عهد ساسانیان در قسمت پائین کوه و آرامگاههای شاهنشاهان هخامنشی بر بالای کوه و بنای سنگی چهار گوش بسیار موزون و استواری بر جانب راست جلب توجه مینماید . بنای مزبور بنام کعبه زرتشت خوانده میشود و از مهمترین آثار منحصر بفرد عهد هخامنشی بشمار میرود که از آسیب مردم جاهل بدور مانده است .

بر پائین دیوارهای کعبه زرتشت نوشته‌هایی بخطوط پهلوی و یونانی در زمان شاپور اول نقر شده و در آنها از پیروزیهای این شهریار و مجاهدتهای او و کربتیر موبد معروف دوران وی در خاموش کردن نهضتهای مذهبی مخالف آئین زردشت سخن رفته است و نام کعبه زرتشت در نوشته های مزبور بن خانه آمده است که بگفته پرفسور W.H. Heming مقصود از آن محل اسناد و نوشته‌های مذهبی و نسخه های اوستای مقدس بوده است (۱) و البته این امر مانع نخواهد بود که بنای نامبرده در عهد هخامنشی بنا بر اعتقاد عده ای از دانشمندان جهت آرامگاه ساخته شده باشد .

نقوش برجسته ساسانیان در پائین کوه نقش رستم به ترتیب از راست به چپ بدینقرار است :

نقش اول

نقش اول که در پائین کوه حجاری شده است تصویر نرسی (۲۹۵ تا ۳۰۴ میلادی) پسر شاپور اول را نشان میدهد که حلقه شهر یاری را از مظهر آناهیتا (ناهید) میگرداند در این

۱- مجلد چهارم گزارشهای باستانشناسی چاپ شیراز ۱۳۳۸ ص ۱۸۳

حجاری طرز لباس و تاج روی سر و زینتهای شاهنشاه و نواری که به میچ های پا می بستند تا هنگام راه رفتن کوتاهی و سنگینی گامها بهتر و قرار شاهنشاه را بنماید شایسته توجه مخصوص است . مظهر ناهید بصورت بانویی موقر است که حلقه پادشاهی را به نرسی میدهد . بین آن دو نفر طفلی ایستاده است که تصور میرود هر مز دوم و لیمهد باشد و پشت سر نرسی ظاهراً وزیری با تصویر ناتمام یکی از بزرگان مشاهده میگردد .

نقش دوم

این حجاری در زیر آرامگاه داریوش بزرگ قرار دارد و مشتمل بر دو مجلس است که بوسیله خط نسبتاً باریکی از یکدیگر جدا میباشد هر دو مجلس شبیه بهم بوده تصویر بالائی بهرام دوم (۲۷۶ تا ۲۹۳ میلادی) را در جنگ بادشمن نشان میدهد .

نقش سوم

بزرگترین و مجللترین حجاری عهد ساسانی در نقش رستم همان صحنه پیروزی شاپور اول (۲۴۲ تا ۲۷۱ میلادی) بر والیرین Valerine امپراطور روم است در این حجاری شاپور اول با کمال حشمت بر اسب نشسته والیرین در مقابل او زانوی تسلیم بر زمین نهاده است . یکتفر رومی هم که تصور می رود سیریدیس Cyridis یا کردیاس رقیب والیرین باشد جلو اسب ایستاده شاهنشاه ایران دست بسوی او دراز کرده ظاهراً حلقه فرما نروائی کشور روم شرقی را بوی میسپارد . پشت سر شاپور نشسته ای بزرگ بخط پهلوی و تصویر کرتیر موبد بزرگ و نیرومند دوران وی دیده میشود . نبشته مزبور هم مانند نبشته کعبه زرتشت از نام و نیای شاپور و مجاهدتهای او در راه استحکام مبانی آئین زرتشت حکایت مینماید .

نقش چهارم

این نقش پیروزی هر مز دوم (۳۰۲ تا ۳۱۰ میلادی) شهریار ساسانی را نشان میدهد که دشمن خود را با اسب وی روی هم غلطانیده است .

بالای این نقش آثار مجلس حجاری دیگری دیده میشود که کاملاً فرسوده شده تقریباً تمام آن از میان رفته است . تنها طرح سرو تارک پادشاه در وسط آن تا حدی نمایان مانده است و از آنچه باقی است بخوبی میتوان احتمال داد که نقش برجسته شاپور دوم یعنی شاپور ذوالاکتاف (۳۱۰ تا ۳۷۹ میلادی) باشد و چنان دیگری از موضوع حجاری و تعداد اشخاص آن اساساً معلوم نیست .

نقش پنجم

بقیعه برخی دانشمندان در این مجلس نیز صحنه پیروزی بهرام دوم (۲۷۶ تا ۲۹۳

میلاادی) نموده شده دشمن شاه نیزه‌اش شکسته و اسبش بر زمین فرونشسته است. پشت سر شاه پرچم جالب توجهی را حجاری نموده‌اند.

نقش ششم

این نقش اهمیت مخصوص و منحصر بفردی دارد. بطوریکه در آغاز شرح نقش رستم اشاره نمودیم در دوران ایلامیان یعنی در هزاره دوم پیش از میلاد نقش برجسته مذهبی حجاری کرده بود نقش برجسته مزبور در همین محلی بوده است که تصویر بهرام دوم پادشاه ساسانی با خاصان و نزدیکانش را نیز حجاری کرده‌اند (ش ۱۵) در سمت راست مجلس حجاری بهرام دوم. بیرون از مجلس مزبور نقش یکنفر تمام قد ایستاده و سمت چپ خارج از مجلس مزبور حجاری یک سرو صورت دیده میشود که هر دووی آنها باقی مانده دو انتهای صحنه مذهبی عهد عیلام میباشد. نقش تمام قد بهرام دوم در وسط و صورت ملکه و ولیعهد و بزرگان کشور به هیبت نیم تنه در دو طرف آن حجاری گردیده و بر روی قسمت صاف سنگ هنگامیکه سایه روشن آفتاب مساعدت کند آثار دیگری هم از قسمت اصلی حجاری دوران عیلام بطور محو نمایان میشود و تا حد زیادی شبیه نقش عیلامی کورانگون در نزدیکی قهلبیان واقع در خاک ممسنی بوده است.

نقش هفتم

آخرین نقش از لحاظ ترتیب این گفتار و نخستین نقش ساسانی است که در موقع رسیدن به نقش رستم مشاهده میشود مجلس حجاری اردشیر بابکان (۲۲۶ تا ۲۴۲ میلادی) است که حلقه شهر یاری را از اهورا مزدا میگیرد. اردشیر بر جانب چپ و اهورا مزدا بر جانب راست هر دو سوار بر اسب حجاری شده‌اند در زیر پاهای اسب اهورا مزدا شخصی برخاک افتاده است که موهایش را بشکل مار نموده‌اند و مظهر اهریمن است. زیر پای اردشیر هم تصویر شخصی است که برخی آنرا نقش اردوان پنجم آخرین پادشاه اشکانی و بعضی آنرا یکی از مدعیان سلطنت اردشیر میدانند.

دارابگرد

دارابگرد نام قدیمی داراب است که بمسافت ۱۱۱ کیلومتری جنوب شرقی فسا واقع گردیده مسافت آن تا شهر شیراز بالغ بر ۲۷۵ کیلومتر است. محل دارابگرد در پنج کیلومتری جنوب شهر داراب فعلی است در دارابگرد آثار تاریخی چهارگانه عهد ساسانی قرار دارد که مهمترین آن نقش رستم است.

نقش رستم - در جانب شمالی کوهستان موسوم به کوه پهنا بین شهر داراب فعلی و قلعه وحید یا دارابگرد نقش برجسته ای مشتمل بر صحنه پیروزی شاپور اول بر والرین امپراطور روم شرقی حجاری شده است سرداران و بزرگان ایران پشت سر شاپور ایستاده‌اند و والرین روی پای شاهنشاه ایران ایستاده شاپوردست سربادیس را که بر فرمانروائی روم برگزیده است در دست گرفته و عرابه و اسب والرین و اسرای رومی پشت سر امپراطور مغلوب دیده میشود. در این نقش تصویر قریب ۳۰ نفر حجاری شده که بعضی از آنها فقط سرشان نموده شده است. (ش ۱۶)

دو مجلس نقوش برجسته اردشیر بابکان در فیروزآباد

بمسافت قریب هجده کیلومتر از رسیدن به فیروزآباد (از جانب شیراز) در کوهستان کنار رودخانه تنگاب که آب آن ب فیروزآباد می‌رود یک مجلس نقش برجسته از اردشیر بابکان در حالیکه حلقه شهر یاری را از اهورا مزدا میگیرد حجاری گردیده است (ش ۱۷) پشت سر اردشیر نقش برجسته چهار نفر از کسان و خاصان وی دیده میشود که نفر اول آنها طفلی است که با احتمال نزدیک بیقین فرزند و ولیعهدش شاپور اول است و پیرانه‌های پلی که طبق نوشته پهلوی موجود توسط مهر نرسی وزیر معروف دوران ساسانی بنا شده است رو بروی همین نقش واقع میباشد و بهمین جهت هم بعضی محققین آنرا مربوط بزمان اردشیر اول دانسته‌اند بمساحت قریب یک کیلو متر و نیمی بعد از این نقش بجانب فیروزآباد بر بالای کوهستان نزدیک جاده در همان قسمت جانب راست رودخانه تنگاب محوطه کوچکی را مسطح نموده و نقش برجسته بزرگ دیگری از اردشیر بابکان را بر کوه کنده‌اند این نقش صدمه و خرابی بسیار دیده است و صحنه پیروزی اردشیر را بردشمنان وی نشان میدهد. اردشیر سوار بر اسب خود تاخته او را بانیزه از پای در آورده است پشت سر او سوار دیگری است که تصور می‌رود اکبرسان وزیر اردشیر باشد (ش ۱۸) و پس از او سواری دیده میشود که مردی را در بغل گرفته و ظاهراً با سارت در آورده است نقش برجسته بزرگ مزبور نیز در تاریخ ۱۲ اسفند ماه ۱۳۱۵ ذیل شماره ۲۶۸ در فهرست آثار تاریخی ایران ثبت رسیده است.

تنگ چوگان و نقوش برجسته آن

رود شاپور از میان دره موسوم به تنگ چوگان از جانب شمال شرقی بی‌شاپور بسوی

آن جاری است تنگ چوگان نیز بنوبه خود آثار تاریخی مهمی مشتمل بر نقوش برجسته متعدد شاهنشاهان ساسانی را در بردارد و مجسمه بزرگ شاپور اول هم درون غار شگفتی در کنار آنست .

جاده‌ای که از بیشاپور داخل تنگ میشود از پائین کوه بر جانب راست تنگ میگذرد و نقوش برجسته بر بدنه‌های دو سمت تنگ و در ابتدای آن حجاری گردیده است و چون از ویرانه‌های بیشاپور وارد تنگ شوند دو مجلس بر بدنه سمت راست و چهار مجلس بر بدنه سمت چپ قرار میگیرد که ذیلاً بتوضیح هر يك از آنها میپردازد .

دو نقشی جانب راست

نقش اول

در ابتدای تنگ نزدیک جاده نقش برجسته‌ای بدرازای متجاوز از ده متر و پهنا یا بلندی قریب ۵ متر دیده میشود که قسمت اعظم آن آسیب دیده و ریخته است . این نقش برجسته صحنه پیروزی شاپور اول بر والرین را توأم با دریافت شمار شهریاری از اهورا مزدا نشان میدهد زیر پای اسب شاپور پیکری بر زمین خفته که مانند موارد نظیر آن نشانه شکست دشمن شهریار و منکوب شدن اوست .

نقش دوم

بمساحت مختصری بعد از نقش اول دومین نقش برجسته کمی بالاتر از آن دیده میشود درازای این نقشه برجسته سیزده متر و نیم و پهنا یا بلندی آن قریب پنج متر است و مرکب از هشت قسمت میباشد . در قسمت وسط یکبار دیگر صحنه پیروزی شاپور اول بر والرین نموده شده است . فرشته‌ای از جانب بالا بجانب سر شاپور قرار گرفته شمار پیروزی را بسوی او میآورد . . (ش ۱۹)

چهار نقشی جانب چپ

نقش اول

نخستین نقش برجسته این سوی تنگ لوحه بسیار بزرگی است که بطور منحنی و مقعر در سنگ کوه تراشیده‌اند و در وسط آن صحنه پیروزی شاپور اول بر والرین حجاری شده است . در جانب راست که روبروی شاپور و پشت سر والرین واقع میگردد چهار ردیف

حجاری مشتمل بر نقوش لشکریان رومی بالوازم جنگ و غنائمی که از ایشان بدست آمده است دیده میشود (ش ۲۰) و در جانب چپ یعنی پشت سر شاپور نقوش چهار ردیف سواران ایرانی با نظم و ابهت مخصوص نمودار میباشد . این مجلس بزرگترین نقش برجسته عهد ساسانی است که در آن شاپور اول صحنه پیروزی خود را بر والرین بصورت کاملتری مجسم ساخته است .

نقش دوم

پس از نقش برجسته و عظیم مزبور نقش برجسته دیگری است که در پائین کوه ایجاد کرده‌اند و نهر آب از وسط آن طی قرون متمادی میگذشت و در نتیجه عبور مداوم آب حفره عمیق در طول قسمت وسط نقش بوجود آمده است .

این نقش صحنه پیروزی بهرام دوم (۲۷۷ = ۲۹۳ میلادی) را بر بادیه نشینان عرب نشان میدهد. (ش ۲۱ و ۲۲)

نقش سوم

این نقش برجسته بر لوحه‌ای بدرازای قریب ۹۵ متر و پهنا یا بلندی بیش از چهار متر است . در سمت چپ اهورا مزدا سوار بر اسب است و شعار پادشاهی را به بهرام اول (۲۷۳-۲۷۷ میلادی) عطا میکند . سوار سمت راست بهرام اول است و پشت سر او نبشته پهلوی نقر گردیده نام بهرام اول و پدرش شاپور و نیای او اردشیر بابکان توأم با ثنای اهورا مزدا در آن مذکور است .

نقش چهارم

آخرین نقش برجسته چوگان بعد از نقش برجسته پیشین و کمی بالاتر از آن حجاری گردیده و آن نیز از نقوش برجسته بزرگ عهد ساسانی است . درازای آن قریب ده متر و نیم و پهنای آن قریب ۵ متر میباشد .

در این نقش برجسته تصویر شاپور دوم را در بالا حجاری کرده‌اند که از روبرو نشسته شمیرش را بردست چپ گرفته و دست راست خود را به عصای بلند یا گرز شهریاری تکیه داده است .

در ردیف نقوش برجسته بر هر جانب نقش دیده میشود نقوش جانب چپ بزرگان دربار و سران لشکری و در قسمت راست لوحه نقش اسیران مغلوب و دژخیمی که سرهای بریده مخالفین را بردست گرفته و ایرانیانی که دشمنان شکست خورده و غنیمتهای جنگی را بحضور میآورند دیده میشود .

نقش برجسته بهرام دوم در سرمشهد

یکی از مهمترین آثار تاریخی عهد ساسانی نقش برجسته بهرام دوم و کتیبه بزرگی بخط پهلوی بر بالای آن در سرمشهد میباشد.

نقش برجسته مزبور بدرازای ۴۵ متر و پهنا یا بلندی دو متر مشتمل بر تصویر بهرام دوم (۲۷۶ تا ۲۹۶ میلادی) پنجمین شهریار ساسانی است.

در این نقش صحنه پیکار بهرام دوم پنجمین پادشاه ساسانی (۲۷۶ تا ۲۹۶ میلادی) با دوشیز شرز به صورت بسیار جالب و ماهرانه‌ای حجاری گردیده است (ش ۲۳).

یکی از دو شیر کشته شده بر زمین افتاده است و شیر دیگری بحال هست و حمله به شهریار میباشد. بهرام خنجر را که در دست دارد به سینه حیوان فرو برده است. پشت سر بهرام نقش سه نفر دیده میشود و نفر وسط آنها زنی است که دست چپ بهرام از عقب بجانب وی دراز شده و او آنرا با دست راست خویش گرفته است این تصویر مظهر الهه ناهید است که در برخی نقوش دیگر شهریاران ساسانی هم بنظر میرسد. شخصی که پشت سر بهرام ایستاده است قطعاً کرتیر موبدان موبد زمان بهرام دوم میباشد.

برم دلك Delak

دنباله راهی که از شیراز به تخت ابونصر میرود بمسافت شش کیلومتر دورتر از تخت ابونصر بمحل مصفائی میرسد که بیشه زار و چشمه سار است و بقعه‌ای بنام امامزاده ابراهیم نزدیک آن وجود دارد.

بر سخره کوهستان کنار چشمه و بیشه مزبور سه مجلس حجاری عهد ساسانی دیده میشود. مجلس بزرگتر صورت مردی را نشان میدهد که گلی در دست دارد و آنرا بطرف زنی گرفته است وزن نیز دستهای خویش را بجانب مرد دراز نموده است و اشتباه حجاری هم در آن وجود دارد.

مجلس وسطی نقش برجسته ایست که احتمال میرود صورت بهرام پنجم باشد. مجلس سوم تصویر جوانی را باموهای انبوه و کلاه بلند نمدی مینمایاند. رویه مرفته نقوش مزبور از حجاریهای برجسته عهد ساسانی نیست و از کارهای غیر مهم آن دوران بشمار میرود.

نقش بهرام (نقش هشتم) در گیوم (Guyum)

دهکده گویم بمسافت قریب سی کیلومتری مغرب شیراز نزدیک جاده قصرالدشت واقع گردیده است و در یک کیلومتر و نیمی جنوب غربی آن در تنگ موسوم به قوام آباد نقش برجسته بهرام دوم پادشاه ساسانی در ارتفاع هشت متری از سطح زمین بر بدنه کوهسار حجاری گردیده است درازای آن ۲ متر و نیم و پهنای آن ۱٫۷۵ متر است و بعنایت بدی نوع سنگ آسیب فراوان بر آن وارد آمده است (ش ۲۴) این حجاری را هم اهل محل بنام نقش رستم میخوانند.